

ҮНДЭСНИЙ ИХ БАЯР НААДМЫН ТУХАЙ ХУУЛЬД НЭМЭЛТ, ӨӨРЧЛӨЛТ ОРУУЛАХ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТАНИЛЦУУЛГА

Монголчууд эртнээс таван хошуу мал, тэр дундаа морийг эрхэмлэн дээдлэн, шүтэж ирсэн ард түмэн билээ. Учир нь өдөр тутмын уналга ачлагаас эхлэн, дэлхийг байлдан дагуулсан бүхий л үеийг монгол морьгүйгээр төсөөлөхгүй байхын аргагүй. Хүний хөл хүрч үзээгүй газрын хэвлийд туурайн мөрөө үлдээсэн монгол морио эдүгээ бид төрийн сүлдэндээ дүрслэн, дэл сүүлээр нь үндэсний хөгжим урлаад зогсохгүй хурдан морины уралдааныг үндэсний баяр наадмын нэг хэсэг болгосон билээ.

Эрдэмтэн судлаачдын үзэж байгаагаар 5000-6000 жилийн тэртээ адууг анх гаршуулан унаж эхэлснээс эхлэн найр наадамд уралдуулдаг уламжлал бий болгосон түүхтэй.

Нутаг бүрд бага зэрэг ялгаатай дүрмээр хурдан морины уралдааныг зохион байгуулж ирсэн хэдий ч 1899 оноос эхлэн морьдыг даага, шүдлэн, хязаалан, соёолон, их нас, азарга хэмээн насаар нь ялган уралдуулах болжээ. Тодруулбал, XII жарны шороон үхэр жил буюу 1709 оны зуны дунд сарын 28-ны өдөр Бүрэн хааны өвөр Ивэн голын орчимд Очирай Түшээт хан тэргүүтэй засаг ноёдын хэлэлцэн тогтоосон гурван хошууны “Халх журам” хэмээх цаазыг гаргахдаа дээр дурдсан зургаан насны морь уралдуулсан түүхтэй.

Үндэсний их баяр наадамд хурдан морьд 6 насны ангиллаар уралдах ба унаачид /унаач / нь 7-12 насны хүүхдүүд байдаг. 2006 оноос Үндэсний их баяр наадмын хурдан морины уралдааныг “Хүй долоон худаг” хэмээх Төв аймгийн Аргалант сумын нутагт уралдуулж эхэлсэн. Хурдан морины уралдаанд морьд насны ангиллаараа нь дараах зайнд уралдана.

Үндэсний их баяр наадамд хурдан морьд 6 насны ангиллаар уралдах ба уралдах морийг найм, түүнээс дээш насны хүүхэд унаж уралдуулдаг.

2006 оноос Үндэсний их баяр наадмын хурдан морины уралдааныг “Хүй долоон худаг” хэмээх Төв аймгийн Аргалант сумын нутагт уралдуулж эхэлсэн. Хурдан морины уралдаанд морьд насны ангиллаараа дараах зайнд уралдана.

Азарга	22-24 км
Их нас	24-26 км
Соёолон	22-24 км
Хязаалан	16-18 км
Шүдлэн	12-14 км
Даага	10-12 км

Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл боловсруулах дараах хууль зүйн үндэслэл, практик шаардлага байгаа болно. Үүнд:

1. Үндэсний их баяр наадам нь "Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, үндэсний эв нэгдэл, төрт ёс, түүх, соёл, өв уламжлал, зан заншлыг бэлгэдсэн үндэсний уламжлалт баяр" билээ¹. Монголчуудын үндэсний бахархлыг бадрааж, нүүдлийн соёл иргэншлийг дэлхий дахинаа сурталчилдаг Үндэсний их баяр наадам бол монгол түмний үндэсний ижилсэл-ондоошлын ухамсарт гүн нөлөөтэй чухал үнэт зүйл, арга хэмжээ юм. Тиймээс Монгол Улсын түүхийн бүхий л цаг хугацаанд монголчуудын үндэсний ухамсрыг сэргээх үйл хэрэгт онцгой үүрэг гүйцэтгэсэн байдаг. Үндэсний их баяр наадмыг улс орон даяар тэмдэглэн өнгөрүүлэхтэй холбогдсон харилцааг Монгол Улсын Үндсэн хууль, Үндэсний их баяр наадмын тухай хуулиар тусгайлан зохицуулж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван хоёрдугаар зүйлийн 4-т, "Монголын нэгдсэн тулгар төрийн уламжлалт Их цагаан туг нь Монгол Улсын төрийн хүндэтгэлийн бэлгэдэл мөн" гэж заасан бөгөөд Үндэсний их баяр наадмын нээлтээр Төрийн тугийг улсын баяр наадмын талбайд хүндэтгэн залж баяр наадмыг эхлүүлдэг. Тиймээс наадам бол Монгол Улсын төрийн хүндэтгэлийн ёслол юм. Мөн Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Гучдугаар зүйлийн 1-т, "Монгол Улсын Ерөнхийлөгч нь төрийн тэргүүн, Монголын ард түмний эв нэгдлийг илэрхийлэгч мөн" гэж заасанчлан Үндэсний их баяр наадмыг Монгол Улсын Ерөнхийлөгч нээж үг хэлдэг. Баяр наадмын нээлт, хаалтын үйл ажиллагааг Үндэсний их баяр наадмын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд заасны дагуу зохицуулж, Монголын ард түмний төрт ёс, түүхэн уламжлалыг хадгалж ирсэн.

Ийнхүү Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, үндэсний эв нэгдэл, төрт ёс, түүх, соёл, өв уламжлал, зан заншлыг бэлгэдсэн үндэсний уламжлалт үндэсний их баяр наадмын нэг хэсэг нь үндэсний үнэт зүйл, уламжлалт өв соёл бүхий хурдан морины уралдаан байдаг.

Үндэсний их баяр наадмын тухай хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.1-д "Үндэсний хурдан морины уралдааныг монгол үүлдрийн адууны стандартад нийцсэн морийг азарга, их нас, соёолон, хязаалан, шүдлэн, даага гэсэн зургаан насны ангиллаар зохион байгуулна." гэж заасан бөгөөд Стандартчиллын үндэсний зөвлөлийн 2025 оны С/31 дүгээр тушаалаар "Хурдан моринд тавих ерөнхий шаардлага" буюу MNS4099:2025 стандартаар хурдан морины сэрвээний өндрийн дээд хэмжээг тогтоож, Үндэсний их баяр наадам, Засгийн газрын шийдвэрээр зохион байгуулсан шигшмэл, бүсийн үндэсний хурдан морьдын уралдаан болон аймаг, сумдын хурдан морины уралдаан зохион байгуулахад тус стандартыг мөрдөхөөр заасан. Мөн Стандарт, хэмжил зүйн газрын даргын 2025 оны С/31 дүгээр тушаалаар баталсан Монгол үүлдэр, омгийн адуу стандарт /MNS4099:2025/-аар Монгол морьдын үүлдэрлэг байдал буюу гадаад шинжийг нь тогтоосон байна

Монгол эрлийз морьдыг сэрвээний өндөр, үүлдэрлэг байдал буюу гадаад шинжээр нь ялгаж хурдан морины уралдаанд оролцуулахыг хориглосон шийдвэр нь маргаан дагуулсаар байдаг бөгөөд хурдан морины уралдааны бүртгэлд бүртгээгүй, уралдуулахаас хассан зэрэг нь тодорхойгүй, ил тод байдаггүй учраас олон уяачдын хүч хөдөлмөр, хөрөнгийг үнэгүйдүүлж байдаг талтай юм.

¹ Үндэсний их баяр наадмын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.1 дэх заалт

2.Монгол Улсад ирж буй жуулчдын дийлэнх нь монголын соёлын өв болох монгол наадам (үндэсний бөхийн барилдаан, хурдан морины уралдаан, сур харваа) үзэхээр Монгол Улсыг зорин ирдэг учир Үндэсний их баяр наадам бол монгол түмний үндэсний ижилсэл-ондоошлын ухамсарт гүн нөлөөтэй чухал үнэт зүйл, арга хэмжээ болохыг дэлхий нийтэд таниулах чухал арга хэмжээ юм. Иймээс үндэсний морины уралдаан маань жуулчдыг татах нэг хөшүүрэг мөн тул аялал жуучлалын бодлогтой нягт уялдаатай байдаг.

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор баталсан “Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-ын 4.2-т “Эдийн засгийн тэргүүлэх салбаруудыг хөгжүүлж, экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгох” гэж, 8.2-т “Эдийн засгийн тэргүүлэх салбарууд болон байршлын давуу талд тулгуурлан бүс, орон нутагт аялал жуулчлалыг хөгжүүлнэ” гэж тус тус заасан.

Тус хөгжлийн бодлогын хүрээнд “Үндэсний онцлог бүхий аялал жуулчлалыг хөгжүүлж, олон улсын аялал жуулчлалын зах зээлд өрсөлдөх чадвар дээшилсэн байх” зорилтыг дэвшүүлж, 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны 4.2.47-д “...аялал жуулчлалын томоохон төв, паркуудыг байгуулж, шашин, соёл, спорт, адал явдалт аялал зэрэг улирлын хамаарал багатай аялал жуулчлалыг хөгжүүлнэ” гэж заасан.

Ийнхүү олон улсын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд ач холбогдол бүхий нэг чухал арга хэмжээ нь үндэсний өв соёл болох хурдан морины уралдаан гэж үзэж, уг хуулийн төслийг боловсрууллаа.

Манай орны эрс тэс цаг агаарын байдал болон өвлийн аялал жуулчлал хөгжөөгүй зэрэг нь өвлийн улиралд ирэх жуулчдын тоог бага байхад нөлөөлдөг учир өвлийн морин уралдаан зохион байгуулах арга хэмжээ нь бага боловч үр дүнгээ өгөх болно гэж найдаж байна.

3.Түүнчлэн хурдан морины уралдааныг дагаж унаач хүүхдийн эрхийн асуудал зайлшгүй хөндөгддөг. Судалгаанаас үзэхэд 2025 онд 343 хүүхэд мориноос унаж, 50 хүүхэд даатгалын нөхөн төлбөр авч байсан байна.

Иймд дээр дурдсан бодлогын баримт бичигт туссан зорилтыг хэрэгжүүлэх, унаач хүүхдийн эрхийг зөрчихгүйгээр өв соёл, түүхэн уламжлалаа тээж үлдэх, соёл, уламжлалаараа жуулчдыг татаж, аялал жуулчлалыг нэмэгдүүлэх шаардлага байгаагаас гадна хурдан морь эзэмшигч, уяачдад аль ч улиралд морио уралдуулах, Үндэсний баяр наадамд уралдуулж чаддаггүй морио уралдуулах бололцоог бий болгох, цаашид олон улсын жишигт нийцсэн морин тойруулга байгуулж, бооцоот морин уралдаан зохион байгуулах асуудлын эрх зүйн орчныг бий болгох зайлшгүй шаардлага үүссэн гэж үзэж байна.

Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд заасан үндэсний хурдан морины уралдааны төрөл, түүний хэв шинжийг баяжуулах, уралдааныг зохион байгуулах эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох шаардлага үүссэнийг илтгэх хэд хэдэн практик шаардлага үүссэн байна. Үүнд:

1.Монголчуудын баяр наадам, хурим найр, баяр ёслолын үеэр заавал зохион байгуулдаг уламжлалт наадмыг соёлын өв юм. Эрт үеэс мал аж ахуй хөдөлмөрийнх нь хамгийн гол салбар болсон нүүдэлчдийн уудам талын малчны амьдралыг хүлэг морьгүйгээр сэтгэшгүй байдаг монголчуудын хувьд хурдан морины уралдаан маш эртний үүсэлтэй уламжлалт наадам юм.

Монголчууд таван хошуу малаа маллан өсгөх, адуулах, хариулах, өвс бэлчээр сонгох талаар бүхэл бүтэн мэдлэг ухааныг буй болгосны дотор сайн морь, хурдан хүлгийг шинжин таних, морь уяж сойх арга, мэдлэгийн тогтолцоог бүрдүүлэн морь уралдуулж наадам хийх журам ёсыг тогтоон бий болгосон юм. Ийнхүү хурдан морин уралдаан нь амьдралын хэрэгцээ баяр наадмын гоёл цэнгээний шаардлагаар үүссэн монгол хүний хамгийн дуртай цэнгэл болсон байна.

2.Манай улс нүүдлийн соёл, уламжлалаараа жуулчдыг татаж, орлого олох эрмэлзлээ улам бүр өргөжүүлэн Монгол орны байгаль, түүх соёл, зан заншлыг сурталчилсан үйл ажиллагааг төлөвлөх, ая тухтай амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд үндэсний хурдан морины уралдаан чухал ач холбогдолтой тул түүнийг орлого олох хэлбэрээр хөгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

3.Морины эзэн, уяачид Үндэсний их баяр наадам, Засгийн газрын шийдвэрээр зохион байгуулдаг шигшмэл, бүсийн үндэсний хурдан морьдын уралдаанаас гадна бусад улиралд морио уралдуулах, мөн морины уралдааныг олон ангиллаар зохион байгуулах, цаашлаад морин тойруулга байгуулж, бооцоот морины уралдаан зохион байгуулах боломжийг бүрдүүлэх болох юм.

4. Монгол улсад Монгол адууны онцлогоос шалтгаалан Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд хурдан морины уралдаанд уралдах морийг найм, түүнээс дээш насны хүүхэд унахаар хуульчлан заасан байдаг. Харин Монгол Улсын Засгийн Газрын шийдвэрээр 2019 оноос жил бүрийн 11 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс 5 дугаар сарын 1 хүртэл хугацаанд хурдан морины уралдаан, сунгаа, үсэргээнд 18 хүртэлх насны хүүхдээр хурдан морь унуулахыг хориглосон. Энэ нь уралдааны зориулалтын зам, хүүхдийн аюулгүй байдал, хувцас хэрэглэл зэргийн стандартыг хангахгүй, төр засгийн хараа хяналтгүйгээр далд хэлбэрээр уралдаан, сунгаа зохион байгуулж эрсдлийг үүсгэж, улмаар унаач хүүхдүүд хөлдөх осгох, мориноос унаж гэмтэх аюулыг бий болгож байгаагаас үүдэн төрийн бус байгууллагуудуудын эсэргүүцэл эрс ихэссэн. Мөн үүнтэй холбоотой хүний эрхийн болон хүүхдийн байгууллагууд уралдааны журмыг өөрчлүүлэх, энэ асуудлын эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох санал, санаачилгууд гарсаар байна.

Иймд, хаврын морин уралдааны эрх зүйн орчныг бий болгох зорилгоор Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл боловсрууллаа.

Хуулийн төслөөр дараах асуудлыг зохицуулахаар тусгасан болно.

Хаврын хурдан морины уралдааныг хаврын тэргүүн сарын шинийн 15-ны, эсвэл түүний доторх аль нэг өдөр цаг агаарын нөхцөл байдалтай уялдуулан зохион байгуулж

болохоор тусгаж байна. Түүний товыг Засгийн газрын шийдвэрээр тогтоохоор боловсрууллаа.

Хаврын хурдан морины уралдаан зохион байгуулахдаа дараах шаардлагыг хангасан байхаар зохицуулж, уг шаардлагад дараах асуудал багтахаар томьёолж байна. Энэ нь морь уралдуулах зурвасыг тусгайлан засаж, аюулгүй байдлыг хангах, уралдааны морийг 14 болон түүнээс дээш насны хүн унаж уралдах, уралдааны морь унах хүн Үндэсний их баяр наадмын тухай хуулийн 13.2-т зааснаас өөр дулаанаа хадгалдаг, салхи, ус, цас нэвтрүүлдэггүй, осол, гэмтлээс хамгаалах, сэрүүний улиралд тохирсон хувцас хэрэглэл хэрэглэсэн байх, уралдааны морь унах хүн энэ хуулийн 10.2-т заасан даатгалд заавал даатгуулсан байх, морины уяач нь уралдааны морь унагч болон түүний эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчтэй гэрээ байгуулсан байх, хүн, мал эмнэлгийн тусламжийн хэсгийг хаврын хурдан морины уралдааны замд өртөөчлөн байрлуулж, тусламж үйлчилгээ үзүүлэх бэлтгэлийг хангасан байх, аюулгүй байдлыг хангах, хэв журмыг сахиулах бэлтгэлийг хангасан байх зэрэг юм.

Хаврын хурдан морины уралдаанд азарга, их нас, соёолон насны морьдыг уралдуулна. Уралдаж байгаа морины насны ангиллаас хамаарч азарга, соёолон насны морьд 16-17 километр, их насны морьд 18-19 километр замыг туулж уралдах зохицуулалтыг хийж өглөө.

Хаврын хурдан морины уралдааныг зохион байгуулах бэтгэл, аюулгүй байдлыг хангах, хэрэгжилтийг хянах журмыг Засгийн газраас баталж мөрдүүлэх зохицуулалтыг мөн адил хийлээ.

Энэ хуулийн төсөлд заасан шаардлагын нэг болох дулаанаа хадгалдаг, салхи, ус, цас нэвтрүүлдэггүй, осол, гэмтлээс хамгаалах, сэрүүний улиралд тохирсон хувцас хэрэглэлийн стандартыг хүүхдийн эрхийг хамгаалах асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага болон үндэсний морин уралдаан, уяачдын хууль ёсны ашиг сонирхолыг хамгаалах зорилго бүхий төрийн бус байгууллагын саналыг үндэслэн боловсруулж, стандартчилал, техникийн зохицуулалтын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага батлахаар тусгасан. Энэхүү хамгаалалтын хувцас хэрэгсэл нь зуны улиралд хэрэглэдэг хамгаалалтын хувцас хэрэгсэлээс өөр стандарт бүхий байхаар зохицуулсан.

Хуулийн төсөл батлагдсанаар дараах эерэг үр дагавар бий болно гэж төсөл санаачлагчийн хувьд үзэж байна:

- Морины эзэн, уяачид Үндэсний их баяр наадам, шигшмэл, бүсийн хурдан морины уралдаанаас гадна бусад улиралд морио уралдуулах, мөн цаашид морины уралдааныг олон ангиллаар зохион байгуулах, Дэлхийд танигсан монгол үүлдрийн адууны удмын сан, генийг хадгалах боломж бүрдэх юм.

- Үндэсний хурдан морины уралдаанд уралдах морийг 8, түүнээс дээш насны хүүхэд унахаар хуульчилсан байдаг бол, харин хаврын морин уралдааны унаач хүний насыг 14 насанд хүрсэн хүн байхаар тогтоож, стандартын хамгаалалтын хувцас,

хэрэглэл хэрэглэх тул эрх зөрчих асуудал багасах бөгөөд моринд гарамгай хүмүүст шинээр ажлын байр бий болох давуу талтай болно.

- Монголын залуу малчид морь дагаж, монгол өв соёлоо тээн, хөдөө орон нутагт ажиллаж амьдарч байдаг тул тэдний урам зоригийг сэргээх, залуу малчдын тоог нэмэгдүүлэх том хөшүүрэг болох юм. Улмаар морин спортыг олон нийтэд сурталчлах, хөгжүүлэх, морь шинжиж мэддэг хүмүүс морь худалдан авах зэргээр чөлөөт цагаа сонирхолтой өнгөрүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

- Уралдаан үзэгч нь бүсийн болон улсын хурдан морины уралдаангүй цагт ч морин уралдааныг үзэхээр очих, эсхүл өргөн нэвтрүүлгээр дамжуулан үзэж сонирхох боломжтой болох бөгөөд дотоодын иргэд чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх, гадаадын жуулчид зорьж очих үзэх зэрэг ач холбогдолтой байна.

Түүнчлэн монголчуудын үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлсийг бэхжүүлэх, эв нэгдлийг хангахад чухал ач холбогдолтой болно.

Үндэсний морин уралдааны нэг төрлийн эрх зүйн үндсийг Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд тусгаснаар морин уралдаан нь үндэсний эв нэгдэл, төрт ёс, түүхэн уламжлалыг бэхжүүлэх, үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийг төлөвшүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

Уг хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенц болон бусад хууль тогтоомжтой бүрнээ нийцсэн бөгөөд хуулийн төслийг дагаж Зөрчлийн тухай болон Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг боловсруулсан.

Зөрчлийн тухай хуулийн 6.28 дугаар зүйлд доор дурдсан агуулгатай дараах хэсэг нэмэхээр тусгасан. Энэ нь Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд заасан шаардлагыг хангаагүй хаврын хурдан морины уралдаан зохион байгуулсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлж хүнийг гучин таван мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг тавин мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгохоор тусгаж, Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд түүнийг хүлээлгэх субъектийг заасан болно.

Уг хуулийг Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөхөөр тусгалаа.

ХУУЛЬ САНААЧЛАГЧ